

УДК 81'371

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-8-32>**Анастасія ШЕВЧУК,**
*orcid.org/0000-0002-5005-3800**кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземної та української філології
Луцького національного технічного університету
(Луцьк, Україна) shevchuk.nastia@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ ДЕФІНІЦІЮВАННЯ ЗООНІМІВ ЧЕРЕЗ ВІДСИЛКУ ДО ПРОТОТИПУ

Наукову розвідку присвячено аналізу дефініцій зоонімів, які побудовані із залученням семантичних конструкцій, а саме відсилки до прототипного представника світу тварин. У статті здійснено спробу визначити основні особливості використання такої лексикографічної техніки. Також наголошено на тому, що вербальне тлумачення, яке досить часто, окрім певного набору диференційних ознак, вміщає вказівку на еталонного представника об'єктивної дійсності, може як сприяти процесу референції, так і ускладняти його, тому концепція типових словникових статей, відсилки на які подаються в окремих визначеннях.

У дефініціях прототип, з одного боку, корелює з еталоном, специфіка якого забезпечує приблизну категоризацію та виступає першим етапом у подальшій класифікації, а з іншого боку, функціонує як конкретний образ, об'єкт, найтипівіший представник визначеного класу об'єктів. Відсилка до тварини-прототипу апелює до виконання вибраним образом ролі класифікатора. Прототип є центральним елементом, що групує довкола себе інших представників категорії, які в усіх своїх аспектах не збігаються з прототипом. Різноманітні представники категорії відтворюють роль прототипу тільки за умови присутності в них особливих когнітивних властивостей, таких як швидке розпізнання, найкраща усвідомленість, найчастіше використання. Такі прототипи характеризуються наявністю визначених ознак, які виокремлюються в результаті активної людської взаємодії з навколишнім світом.

Прототипний образ у дефініціях володіє максимальною кількістю необхідних ознак, характерних для тієї чи іншої категорії, і є універсальним. Результати дослідження показали, що на вибір прототипу, як правило, може впливати кілька факторів, серед яких слід назвати категоризаційні особливості окремого лінгвокультурного колективу, історичні та географічні чинники, традиції та культура, певні уподобання укладачів словника.

Загалом розкриття семантики мовної одиниці засобами відсилки до прототипу як ментального образу типового референта реального світу потребує вироблення певного алгоритму та уніфікації, що сприятиме задоволенню потреб користувачів тлумачних словників.

Ключові слова: лексикографія, словник, прототип, словникова стаття, зоонім.

Anastasiia SHEVCHUK,*orcid.org/0000-0002-5005-3800**Candidate of Philological Sciences,**Associate Professor at the Department of English and Ukrainian Philology**Lutsk National Technical University**(Lutsk, Ukraine) shevchuk.nastia@gmail.com*

SPECIFIC FEATURES OF ZOONYM DEFINITION VIA REFERENCE TO THE PROTOTYPE

The proposed research is devoted to the analysis of definitions of zoonyms that contain some semantic constructions that function as references to the prototype representative of the animal world. An attempt to determine the main features of the use of such lexicographic techniques is made in the article. It is emphasized that verbal interpretation, which quite often, in addition to a set of differential features, contains a reference to a typical representative of the objective reality, can both facilitate the process of reference and complicate it. Therefore, the idea of typical representations can significantly complement the semantics of the concept, and may, conversely, because the need to look for other dictionary articles, references to which are given in separate definitions.

In the definitions, the prototype, on the one hand, correlates with the standard, the specificity of which provides an approximate categorization and acts as the first stage in further classification, and on the other hand, functions as a specific image, object, and the most typical representative of a certain class of objects. The reference to the animal prototype appeals to the performance of the role of the classifier. The prototype is a central element that groups around itself other

representatives of the category, which in all its aspects do not coincide with the prototype. Various representatives of the category reproduce the role of the prototype only if they have special cognitive properties, such as rapid recognition, best awareness, and frequent use. These prototypes are characterized by the presence of certain features that stand out as a result of active human interaction with the outside world.

The prototype image in the definitions has the maximum number of necessary features characteristic of a particular category and is considered to be universal. The results of the study showed that the choice of prototype, as a rule, can be influenced by several factors, including categorization or features of a particular linguistic and cultural society, historical and geographical factors, traditions and culture, certain preferences of dictionary compilers and more.

In general, the disclosure of the semantics of the language unit by reference to the prototype as a mental image of a typical real-world referent requires the development of a certain algorithm and unification that will help meet the needs of dictionary users.

Key words: *lexicography, dictionary, prototype, dictionary article, zoonym.*

Постановка проблеми. Традиційно дослідження у галузі тлумачної лексикографії націлені на пошук нових та вдосконалення наявних способів словникового представлення мовних одиниць. Дефініція як центральна лексикографічна категорія покликана розкривати зміст означуваного поняття та сприяти ідентифікації референтного об'єкта позамовної дійсності. Адекватне відображення в дефініції семантики слова є не лише одним із завдань практичної лексикографії, але й надскладною теоретичною проблемою. Труднощі формулювання тлумачення якнайкраще описані в лінгвістичних студіях, присвячених інтерпретації семантичного значення одиниць цілих груп конкретної іменної лексики. Саме в системному підході до опису лексики в словнику дослідники вбачають можливості вирішення проблем раціоналізації та уніфікації способів семантизації окремих груп мовних одиниць. Попри накопичення значної кількості лексикографічних студій, націлених на дослідження зазначеної проблеми з різних точок зору, уважний аналіз цього матеріалу показує, що її розкриття в окремих аспектах все ще потребує висвітлення, що наділяє розвідку безперечною актуальністю.

Аналіз досліджень. Проблеми дефініціювання описані в працях Л. С. Паламарчука, В. В. Дубічинського, О. М. Карпової, М. В. Жуйкової, І. В. Мейзерської, Ю. Д. Апресяна, В. В. Виноградова, П. Н. Денисова, С. І. Лендау, А. Бежуа, Б. Свенсена та інших науковців. Особливу увагу дослідники приділяють репрезентанту лексичного значення слова, а саме тлумаченню, яке покликане резюмувати зміст слова, що передбачає тонкий семантичний аналіз, або описувати предмет з урахуванням знання реалій та вміння їх розглядати з позицій семіотичної релевантності диференційних та інтегральних ознак (Денисов, 1980: 191).

Завдання дефініцій у тлумачному словнику полягає в тому, щоби «коротко й чітко розкривати значення слова та його основні відтінки і бути за змоги однотипними для слів кожної граматичної категорії» (Паламарчук, 1973: 14). Й. А. Стернін

перекоаний у тому, що тлумачення використовує, як правило, такі ознаки значення, які найчастіше актуалізуються (Стернін, 1979: 76). Зазвичай словникове тлумачення будується на основі виокремлення мінімальних семантичних компонентів, які дають змогу ідентифікувати предмет, включити слово до групи споріднених за змістом одиниць та чітко визначити відмінності між ними (Жуйкова, 2008: 30). Очевидно, що словниковий опис окремих тематичних груп лексики повинен ґрунтуватися на однотипних засадах, відповідаючи вимогам доцільності та раціональності. Проте чимало науковців наголошують на відсутності уніфікованого підходу до опису навіть семантично близьких лексичних одиниць.

Багатовікова практика тлумачення й розмежування лексичних значень виробила низку конкретних прийомів, зокрема синонімічний, описовий, відсильний, комбінований. Очевидно, що в межах однієї лексико-семантичної групи простіше відстежити та дослідити ступінь типовості та основні особливості представлення елементів значення мовної одиниці, тому, зважаючи на тісний зв'язок людини зі світом тварин, вважаємо за доцільне провести розвідку на матеріалі дефініцій зоонімів – загальних назв фаунопредставників, вибраних з чотирьох тлумачних словників сучасної англійської мови, таких як “The Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English” (OALDCE), “The Collins English Dictionary” (CED), “The Longman Dictionary of Contemporary English” (LDOCE), “The Webster’s Third New International Dictionary of the English Language, Unabridged” (WNID₃).

Мета статті – здійснити аналіз словникових дефініцій зоонімів, які у своєму описі містять відсилку до тварини-прототипу, та виявити особливості такого способу експлікації лексичного значення зоолексеми.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що найбільші труднощі перед лексикографом постають під час формулювання саме дефінітивно-описового визначення, де упорядник

змушений вирішувати питання розмежування обсягу й змісту лексичного значення слова, співвідношення принципів філологічного визначення та енциклопедичного опису, відбиття системних зв'язків мовної одиниці тощо. Ці труднощі нерідко викликають прагнення замінити дефінітивно-описове тлумачення простішим способом, наприклад, вдаючись до використання конструкцій із вказівкою на прототипний об'єкт.

На думку Р. Солсо, прототип дає змогу розпізнавати образ, навіть якщо він не ідентичний прототипу, а лише подібний на нього (Солсо, 2002: 84).

Зокрема, Е. Рош довела, що «природні категорії володіють внутрішньою структурою, яка складається з категоріального прототипу (найчіткіших компонентів/найкращих прикладів) та непрототипних членів, що розташовуються навколо прототипу відповідно до зменшення ступеня їх схожості з прототипом» (Rosch, Mervis, 1975: 544).

Під прототипом розуміємо ментальний образ об'єкта як представника певної категорії, сформований людською свідомістю і необхідний для орієнтації у світі (Кубрякова, 1996: 145). Це яскравий представник своєї категорії (зразок, еталон), який найповніше презентує її ознаки, концентрує найбільшу кількість загальних для певної категорії рис, найважливіше, характеризує те, як представлена категорія у свідомості людини.

Чимало дефініцій експлікують значення зооніма шляхом вказівки на подібність до інших тварин. Розглянемо, наприклад, дефініції зоонімів, які містять прив'язку до тварини-прототипу.

Coypu (нутрія) “*an animal like a beaver; kept on farms for its fur*” (LDOCE, 2005: 363) – «схожа на бобра тварина, яку розводять на фермах заради хутра»; **antelope** (антілопа) “*deer-like, fast-running animal with thin legs*” (OALDCE, 1982: 32) – «схожа на оленя, швидка тварина з тонкими ногами»; **lemur** “*an animal that looks like a monkey and has a long thick tail*” (LDOCE, 2005: 922) – «схожа на мавпу тварина з довгим товстим хвостом»; **buffalo** (буйвіл) “*an African animal similar to a large cow with long curved horns*” (LDOCE, 2005: 191) – «африканська тварина, схожа на велику корову з довгими вигнутими рогами»; **black-footed ferret** (мхір чорноногий) “*an American weasel (Mustela nigripes) related to the European polecat and resembling a yellow mink with dark feet, tail, and mask*” (WNID₃, 1986: 226) – «американський горностаї (Mustela nigripes), споріднений з тхором лісовим, схожий на жовту норку з темними лапами, хвостом та мордою».

Загалом відсилка до прототипного представника вводиться в мікротекст дефініції як на його початку, так і в кінці. Чіткого алгоритму позиціонування аспекту в словникових тлумаченнях нами не виявлено.

Апелювання до подібності часто супроводжується описом додаткових диференційних ознак, що можемо спостерігати на прикладі таких визначень зоонімів: **alligator** (алігатор) “*reptile (like a crocodile but with a shorter snout) living in the lakes and rivers of south eastern US*” (OALDCE, 1982: 24) – «рептилія (схожа на крокодила, але з коротшим носом), яка мешкає в озерах і річках південного сходу США»; **vicuña** (вікунья) “*animal of the central Andes somewhat like, but much smaller than, a camel, with soft, delicate wool*” (OALDCE, 1982: 452) – «тварина Центральних Анд, схожа на верблюда, але значно менша, з м'якою та ніжною вовною».

Дефініція-зоонім **alligator** повідомляє користувача словника про подібність плазуна до крокодила, наголошуючи водночас на особливій відмінності – довжині носа, а **vicuña** – на розмірі тіла тварини. Такий прийом націлений на пришвидшення процесу референції, оскільки вербальні визначення зоонімів включають посилання на враження мовців від певних об'єктів реальної дійсності.

Іноді автори використовують зворотній прийом, зазначаючи відмінності між тваринами або комбінуючи обидва. Наприклад, **alligator** «алігатор» “*a large crocodilian, Alligator mississippiensis, of the southern US, having powerful jaws and sharp teeth and differing from the crocodiles in having a shorter and broader snout: family Alligatoridae (alligators and caymans)*” (CED, 2021) – «великий представник ряду крокодилів, Alligator mississippiensis, південної частини США, із сильними щелепами та гострими зубами, відрізняється від крокодилів коротшим і ширшим носом; родина Alligatoridae (алігатори та каймани)»; **caiman** (кайман) “*any of several Central and So. American crocodilians fundamentally similar to alligators but differing in ventral armor and often superficially resembling crocodiles*” (WNID₃, 1986: 313) – «представник роду крокодилових Центральної та Південної Америки істотно схожих на алігаторів, який відрізняється вентральним панциром, зовні часто нагадує крокодила».

Набір еталонних об'єктів в лексикографічному описі назв тварин у різних словниках може як збігатися, так і різнитися. Таке явище спостерігаємо у словникових дефініціях лексеми **alpaca**

(альпака): “*an animal from South America with long hair that looks like a llama*” (LDOCE, 2005: 41) – «південноамериканська тварина з довгою шерстю, схожа на ламу»; “*a domesticated cud-chewing artiodactyl mammal, Lama pacos, closely related to the llama and native to South America*” (CED, 2021) – «одомашнений південноамериканський жуйний копитний ссавець, Lamas, споріднений з ламою»; “*sheep-like animal, kind of llama, of Peru*” (OALDCE, 1982: 25) – «вівцеподібна перуанська тварина, вид лами»; “*an animal like a llama with fine long woolly hair domesticated in Peru and adjacent countries being possibly a variety of the guanaco*” (NMWD₃, 1986: 60) – «схожа на ламу тварина з тонкою довгою вовною, одомашнена в Перу та сусідніх країнах, можливо, різновид гуанако».

У дефініціях трьох з досліджуваних словників присутня відсилка до тварини-прототипу, зокрема в LDOCE та NMWD₃ – це лама, а у OALDCE – вівця. Натомість укладачі словника CED подібно до А. С. Хорнбі зважають також на родинні зв'язки альпаки з ламою.

Загалом прив'язка до тварини-прототипу спрощує процедуру опису для лексикографа, але не завжди допомагає користувачеві, оскільки остан-

ній іноді змушений звертатися до дефініції згаданих тварин.

Висновки. Ефективна дефініція повинна відповідати вимогам оптимальності, отже, включати такі семантичні компоненти, набір яких є необхідним і достатнім для розмежування лексичних значень слова. З огляду на низку альтернативних лексикографічних практик семантизація зоонімів на основі прототипних референтів посідає важливе місце у словникарстві.

Так, спостерігаємо чимало способів вираження такої подібності, а також неоднорідність набору прототипів у різних словниках та певні категоризаційні особливості лінгвокультурних спільнот. Дефініції з відсилкою до прототипу апелюють до емпіричного досвіду користувача лексикографічної праці, який ґрунтується на колективних уявленнях більшості представників певної етнокультури. Прототипи зазвичай мають універсальний, інваріантний характер, проте можуть змінюватися з плином часу, підпадати під вплив уявлень лексикографа, зазнавати коригувань на основі традицій та культури.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в докладному аналізі особливостей дефініціювання елементів лексико-семантичної групи в інших мовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Денисов П. Н. Лексика русского языка и принципы ее описания. Москва : Русский язык, 1980. 253 с.
2. Жуйкова М. В., Корабліна З. Ю. Номінації плодкових дерев у тлумачних словниках англійської та польської мов: проблема дефініції. *Ученые записки Крымского инженерно-педагогического университета*. 2008. Вып. 13. С. 30-35.
3. Краткий словарь когнитивных терминов / под общ. ред. Е. С. Кубряковой. Москва : МГУ, 1996. 245 с.
4. Солсо Р. Когнитивная психология. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 592 с.
5. Стернин И. А. Проблемы анализа структуры значения слова. Воронеж : Воронежский государственный университет, 1979. 122 с.
6. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический лингвокультурный аспекты. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1996. 288 с.
7. Gove I., Babcock Philip. The Webster's Third New International Dictionary of the English Language, Unabridged. A Merriam-Webster. Massachusetts, Springfield : Merriam-Webster Inc., 1986. 2662 p.
8. Hornby A. S. The Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. V. 1, 2. Москва : Русский Язык, 1982.
9. Rosch E., Mervis C. B. Family Resemblances & Studies in the internal structure of categories. *Cognitive Psychology* 7. 1975. P. 573–605.
10. The Collins English Dictionary : веб-сайт. URL: <http://www.collinsdictionary.com> (дата звернення: 25.01.2021).
11. The Longman Dictionary of Contemporary English. New ed. P. Cm. Pearson Education, 2005. 1950 p.

REFERENCES

1. Denisov P. N. Leksika russkogo yazyka i principy ee opisaniya [Vocabulary of the Russian language and principles of its description]. Moskva : Russkij yazyk, 1980. 253 s. [in Russian].
2. Zhuikova M. V., Korablina Z. Yu. Nominatsii plodovykh derev u tлумachnykh slovnykakh anhliiskoi ta polskoi mov: problema definititsii [Names of fruit trees in explanatory dictionaries of English and Polish: the problem of definition]. *Uchenye zapiski Krymskoho inzhenerno-pedahohich. universiteta*. Vyp. 13. Filolohicheskye nauki. Symferopol, 2008. S. 30–35. [in Ukrainian].
3. Kratkii slovar' kognitivnykh terminov [Brief Dictionary of Cognitive Terms] / pod obshh. red. E. S. Kubryakovej. Moskva : MGU, 1996. 245 s. [in Russian].
4. Solso R. Kognitivnaya psikhologiya [Cognitive psychology]. Sankt-Peterburg : Piter, 2002. 592 s. [in Russian].
5. Sternin I. A. Problemy analiza struktury znacheniya slova [Problems of analysis of the word meaning structure]. Voronezh : Voronezh. gos. un-t, 1979. 122 s. [in Russian].

6. Teliya V. N. Russkaya frazeologiya. Semanticheskij, pragmaticheskij lingvokulturnyj aspekty [Russian phraseology. Semantic, pragmatic lingvocultural aspects]. Moskva : Shkola "Yazyki russkoj kultury", 1996. 288 s. [in Russian].
7. Gove I., Babcock Philip. The Webster's Third New International Dictionary of the English Language, Unabridged. A Merriam-Webster. Massachusetts, Springfield : Merriam-Webster Inc., 1986. 2662 p.
8. Hornby A. S. The Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. V. 1, 2. Moskva : Rus. Yaz., 1982.
9. Rosch E., Mervis C. B. Family Resemblances & Studies in the internal structure of categories. *Cognitive Psychology* 7. 1975. P. 573–605.
10. The Collins English Dictionary : web-sait. URL: <http://www.collinsdictionary.com> (data zvernienia: 25.01.2021).
11. The Longman Dictionary of Contemporary English. New ed. P. Cm. Pearson Education, 2005. 1950 p.